

УДК 94(477.8):[061.2:355.015]"191"

Н. П. Вільчинська

МІЛІТАРНІ НАСТРОЇ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ТОВАРИСТВ "СІЧ")

У статті проаналізовано основні аспекти наростання мілітарних настроїв у суспільному дискурсі Галичини напередодні Першої світової війни. На прикладі українських товариств "Січ", які ставили метою організацію та фізичну підготовку української молоді до війни, формування національно зорієнтованої історичної пам'яті показано, що мілітарні настрої в Галичині формувалися через загострення українсько-польського конфлікту, наростання передвоєнної напруги в Європі, і проявлялися в ідеології товариств, їх напіввійськовій діяльності, публіцистичній полеміці.

Ключові слова: мілітарні настрої, товариство "Січ", українсько-польські стосунки.

Мілітарні настрої в суспільному дискурсі Галичини початку ХХ століття формувалися в контексті загального наростання передвоєнної напруги в центральноевропейському просторі та польсько-українського конфлікту, який простежувався фактично в усіх сферах життя. Національні рухи двох багатоетнічних імперій – Австро-Угорщини та Росії, – намагалися підготуватися до можливої війни, сподіваючись вибороти в ній свої політичні та національні права. На суспільний клімат також впливала поява нових радикальних рухів в Європі, що вимагали змін суспільно-політичного устрою, для яких цілком допустимою була збройна боротьба: "...часи мира використаємо для приготувань до війни. В боротьбі здобудеш ти право своє!", – наголошували українські радикали [1, с. 9].

Найповніше зазначена проблема досліджена в монографії Миколи Гуйванюка "Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914рр.)", а також у роботах Оксани Вацеби [2], Богдана Трофим'яка [3]. Джерельна база дослідження включає: офіційні матеріали органів влади, документацію та видання січових товариств, спогади учасників січового руху та очевидців, літературні твори, матеріали публіцистики українських та польських політичних сил різного спрямування.

Напередодні Першої світової війни на території Східної Галичини активно діяли гімнастично-протипожежні та парамілітарні організації, зокрема українські товариства "Січ", перше з яких було створене ще в 1900 р. Кирилом Трильовським. Січовий рух протягом свого існування поширився на територію всієї Галичини. Найактивнішими були "Січі" на Гуцульщині та Покутті. Основними напрямками діяльності січових товариств було фізичне виховання молоді в національно-патріотичному дусі, охорона сільських місцевостей від пожеж, культурно-просвітні завдання [4, с.76]. Однак на практиці ці товариства діяли під впливом Української радикальної партії, були активним чинником політичного життя Галичини, суттєво впливали на формування громадської активності галицького селянства та наростання в його середовищі національно-радикальних настроїв, послужили справжньою школою для нових лідерів українського руху, яким довелося діяти в умовах воєнного часу. Товариство, яке залучало мешканців провінції до масових акцій та практичної організаційної роботи на місцях, пропагувало фізичне та духовне вдосконалення, сповнювало новим смисловим навантаженням дозвілля, швидко стало популярним.

Важливим внеском "Січей" у радикалізацію суспільних настроїв стала актуалізація історичної пам'яті, зокрема в частині особливо гострих польсько-українських збройних конфліктів. Сама назва товариства співвідносилася з часами Запорізької Січі, козацькою епохою, болісними для сприйняття польською суспільністю гайдамацькими повстаннями. Історичні оповідання в січовій пресі відзначалися яскраво вираженою прокозацькою та водночас антипольською спрямованістю. Учасники січового руху поширювали ідеї козакофільства й нагадували, що козацька держава є символом існування українського народу: "...любов січової ідеї горить у кожній груді і вказує дорогу до кращої будуччини – відродження нашого народу, рішучої перемоги над демоном тьми і неволі!" [5].

Козацький рух у ранньоновітні часи (XVI–XVII ст.) мав сильно виражене антипольське спрямування. Воно зберігалося впродовж усього національного відродження ХІХ ст. [6, с. 41]. Галичани висували ідеї та історичні концепції для легітимації своїх вимог у протистоянні з поляками. Також зверталися до козацької історії, бо їм було необхідно відчувати зв'язок з Наддніпрянською Україною, відчувати свою силу та міць у період міжнародних конфліктів у Галичині початку ХХ століття.

Одним із публічних засобів формування історичної пам'яті було проведення масових свят. Ці події збирали тисячі учасників, здебільшого з числа сільського населення, вони обговорювалися у суспільстві, до них готувалися. Найчастіше січові свята були присвячені певним подіям або ж особам з історії, наприклад до дня народження чи смерті Т. Шевченка, річниці козацької битви, або ж свято вручення хоругви, або освячення прапора товариства, що супроводжувалося проходом по місту / селу в козацьких одностроях. Так, наприклад, один із виступаючих на шевченківському святі січовиків виголошував промову: "Як славно було то козацькі сини боролись до смерті загинути..." [7]. Це, своєю чергою, посилювало міжнародну напругу.

За проведенням січових свят завжди пильно спостерігала польська адміністрація, незважаючи на те, що такі маніфестації нічим не загрожували суспільному устрою. Особливий контроль над діяльністю січових товариств у Галичині здійснювався за галицького намісника Анджея Потоцького (1903–1908) та був продовжений після його смерті наступником Міхалом Бобжинським [8, с. 168–206] (1908–1913). Дії підвладних їм органів на місцях, присутність на організованих січовиками масових заходах значної кількості

жандармерії, створювали враження запровадження в місцевості воєнного стану. Обмеження діяльності товариств “Січ” на практиці призводило до того, що “всі русини зрозуміли, де джерело сеї ворожнечі темних сил до “Січий”; всі зорієнтували ся, що се борба не з “Січами”, а з народним освідомленням, що “Січи” се тільки притока, а річ лежить глибше... Всі Русини зрозуміли, що в хвилі терору із сторони противника они є одна, солідарна армія” [9].

Своєю діяльністю, устроєм, виглядом січовики ніби відновлювали в галицькому суспільстві образ козацького війська, що формувало мілітарні настрої в суспільстві та загострювало українсько-польський конфлікт: “...усі “Січи” стояли під прапорами немов козацьке військо. Особливо Січовики зі списками нагадували давних запорожців” [10]. Ця конфронтація між українцями й поляками призводила до утвердження в суспільстві думки про необхідність власної військової сили, яка б уособлювала національну єдність.

Міжнародне протистояння в Галичині стало частиною повсякденного життя. Усвідомлення суспільством можливої війни, щоденна міжнародна полеміка у пресі та постійні міжнародні конфлікти, радикалізація українського руху сприяли утвердженню ідеї збройної боротьби за свої національні права, що в майбутньому спричинило зміну кордонів у Центрально-Східній Європі.

Займаючись гімнастикою, січовики найчастіше виконували вправи, які свідчили про їх організованість, вишкіл, військову силу. Дуже часто вправи виконували з топірцями та сокирками. Їх напіввійськова діяльність та масові виступи посилювали мілітаризацію громадсько-політичної думки, що створювало умови для підготовки до збройного польсько-українського конфлікту. Яке враження справляли січові свята на глядачів, можна уявити з вигуку, що вирвався мимохідь одній із глядачок: “Отсе раз славне наше руське військо!” [10]. Відчуття організованості та солідарності створювали також виконання гімнастичних вправ: “Видці були одушевлені. Перший раз в життю бачили, як 200 Русинів піднесло рівночасно руки до оборони...” [11].

Напередодні Першої світової війни у пресі простежується почастищення вживання військової термінології в контексті міжнародного протистояння: “...проектоване товариство стрілецьке, яке одно з огнив наміреної національної організації під позором плекання спортових вправ, а особливо вправ військових і науки стріляння, має головню на цілі познакомити широкі верстви населення Галичини з головними засадами оружної борби”. Існування парамілітарних організацій як польських, так і українських, створювало ґрунт для постійного обговорення мілітаризації: “На якій основі існують польські стрілецькі товариства? Чи думають ваші Ексцеленції розв’язати польські стрілецькі товариства, що тепер творять “оружну силу” – чи може чекаєте, аж ми зрушимо цілий край до масового протесту проти небезпечної польської забави в польську армію на українській території?” [12].

Очевидно, визвольні цілі “Січі” приховувалися так, аби товариство замаскувалося відповідно до австрійського законодавства. У статутах говорилося тільки про пожежництво і гімнастичні вправи [13, с. 19]. Проте, на практиці їхня діяльність була ширшою. Наприклад, 25 грудня 1912 р. відбулися окружні збори членів “Січей” золочівського повіту. Збори товариства ухвалили, що окрім навчання гімнастичних вправ та стрільби, їхнім завданням є “з’організувати карну народну міліцію, яка би в рішучій хвилі могла постояти за права українського народу” [14, с. 4]. Січовики говорили про позитивну роль субординації, військового виховання та навичок стрільби, проводили навчання, видавали літературу, де появлялися статті про військові вишколи та вправи.

Польська публіцистика відображаючи “страхи” польської спільноти в Східній Галичині, часто гостро засуджувала діяльність січових товариств. Найперше, на що в ній звертали увагу, – це акцент січовиків на історичних рухах, спрямованих проти Польщі. Польська преса часто вказувала на особливості українського національного руху, описувала вимоги українців і стверджувала, що ці вимоги політично є недоцільними, а сам рух є не національним, не загальнонародним, а швидше стихійним. Описуючи січовий рух польські кореспонденти використовували означення “козаки”, “хмельниччина”, “гайдамаки” та ін. Наприклад, “Dziennik Polski” повідомляв про існування таємної організації “Козаків” у Коломиї, діяльність яких характеризувалась як “новий стрибок українського шовінізму” [15, с. 1].

Крім того, вимоги та активність українського руху, в тому числі радикального, польська сторона пов’язувала і порівнювала історично з виступами козаків, гайдамаків чи опришків. Тим самим, польські політичні сили намагалися якось пояснити характер цього руху, вказати на його тимчасовість і стихійність і, певним чином, уникнути думки про те, що він може перерости у всезагальний: “Не згадують вони про права політичні, бо нема кому згадувати, але прокинулися в них ті самі інстинкти, які метали ними в XVI, XVII і XVIII ст.”; “Розбудилися в них заворушення класово-аграрне. – Це просто бажання чужої землі, чужої власності, плодів чужої праці. Що це може мати спільного з боротьбою за права народу? Як пов’язати цю боротьбу з самовільними вихідками гайдамацького руху? Напали, спалили, пограбували – це мета того руху. Це є бунт класовий, гайдамаччина, прищеплена на ґрунті XX століття” [16]. Січовий рух виступав каталізатором руйнування підвалин католицької віри, спричинював небезпеку для польського населення та необхідність постійної “оборони” та праці в національній справі.

Діяльність січовиків не була унікальним явищем, поряд із ними в Галичині діяли інші спортивно-гімнастичні та протипожежні товариства. Близькі за характером діяльності організації створювали українські націонал-демократи та галицькі русофіли, діяли аналогічні польські організації. Усі гімнастичні-протипожежні товариства займалися схожою діяльністю та використовували однакові методи пропагування своїх інтересів. Взаємна зацікавленість у діяльності подібного товариства, часто в одному селі чи містечку, підштовхувала до фізичного розвитку та прагнення виховати свою молодь у патріотичному дусі.

На користь посилення мілітарних настроїв свідчить часте використання в полеміці слів “боротьба” і “оборона”. Між українськими й польськими виданнями вівся постійний діалог, піднімалися гострі питання-відповіді. Мілітаризація польського “Сокола” турбувала українські національні сили, а постійна увага до

військових вправлянь поляків вимагала відповідної реакції українців, що створювало сприятливий ґрунт для формування ідеї військової боротьби: “Як звісно, існують та діляють у краю польські стрілецькі організації, що явно організують польську мілітарну силу, закупили маси оружия, масово виступають з карабінами, роблять полеві вправи – а все те при ласкавій опіці властей військових та цивільних. Що більше: загальна опінія каже, що ті мілітарні польські організації організують ся прямо за австрійські гроші та що їх протегують офіційальні круги... Ті організації звернені не так проти Росії як проти нас. Чи-ж можна жадати від нас, аби Русини спокійно гляділи на те...” [17]. Заклик до активності і уваги польського населення до національної справи був чи не щоденним і стосувався будь-яких справ: “всі ми дуже мало дбаємо про власні справи, що часто підтримуємо тих, які відверто виступають за наше знищення” [18, с.1].

Мілітаризація громадсько-політичної думки, зміна уявлень національних рухів про форми й методи відстоювання власних інтересів у воєнний час суттєво відрізнялися від світоглядних засад ліберального XIX століття. У цьому аспекті діяльність “Січей” дозволила галицьким українцям не залишатися осторонь від військових приготувань: саме “Січі” стали основою першого збройного українського формування XX століття – легіону “Українських Січових Стрільців”. Взимку 1912–1913 рр. січове керівництво активно обговорювало проблему створення українських військових об’єднань на базі січових організацій і введення їх до складу регулярної австрійської армії. Також лунали заяви про те, що українські війська можна буде використати у військовому протистоянні з Росією. Щодо українських земель у Росії, то в переважній частині галицьких українців не було чіткого розуміння їх східної межі. Мислилося, що перемога Австрії над Росією забезпечить можливість створити велику українську провінцію в рамках Австро-Угорщини. Генеральна старшина Українського січового союзу зверталася до своїх осередків з вимогою готуватися до “розправи з Москвою, до боротьби за визволення наддніпрянських братів” [19, с.8]. Значну роль К.Трильовський відіграв у створенні 18 березня 1913 р. у Львові суто військового товариства – “Українські Січові Стрільці”, попри те, що серед переважної більшості українських політичних діячів на той час ще не було чіткого усвідомлення важливості створення військових товариств.

Таким чином, мілітарні настрої галицького суспільства на початку XX століття формувалися через українсько-польський конфлікт та загострення ситуації в центральноевропейському просторі, яскраво проявлялися в діяльності українського товариства “Січ” та його взаємовідносин з іншими напіввійськовими та спортивно-гімнастичними товариствами різного національного та ідеологічного характеру. Напередодні Першої світової війни, не знаходячи відповідної підтримки своїх національних інтересів в австрійських військових частинах, січові товариства намагалися самостійно формувати фізичний та військовий розвиток української молоді у патріотичному дусі, пропагуючи ідею можливої військової боротьби за свої права та посилюючи мілітаризацію громадсько-політичної думки. Враховуючи заборони самостійної військової діяльності та австрійський лоялізм галицького суспільства, січові товариства зробили більше з ідеологічного боку, аніж з суто мілітарного – відродили пам’ять про запорозьке козацтво, працювали на ідею збройної боротьби, посприяли цілеспрямованому вишколу майбутніх вояків і формуванню їх морально-бойового духу. Важливо, що січовий рух не тільки створив умови для підготовки молоді до війни та згуртував суспільність перед війною, а й зміцнив надії, які продовжували існувати в часі воєнних дій.

Джерела та література

1. Д-р Кирило Трильовський. В справі Товариств “Січові Стрільці” // Січові Вісти. – 1913. – Ч. 2 і 3. – за лютий і март. – С. 9.
2. Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 230 с.
3. Трофим’як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 694 с.
4. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 76.
5. Позір! // Діло. – 1910. – Ч. 113. – 24 н. ст. (11 ст. ст.) мая.
6. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. 2-е вид. – Київ, 2000. – С. 41.
7. Шевченківські свята // Діло. – 1914. – Ч. 127. – 11 (30) червня.
8. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львів. ун-ту. Серія істор., 2000. – Вип. 35–36. – С. 168–206.
9. Сумно і соромно! // Діло. – 1904. – Ч. 121. – 1 (14) Червня.
10. П’яте січове свято // Діло. – 1910. – 30 н. ст. (17 ст. ст.) мая – Ч. 119.
11. Окружний здвиг Соколів і Січий в Тернополі // Діло. – 1910. – Ч. 140. – 27н. ст. (14 ст. ст.) червня.
12. Причинок до відносин: Австрія і Поляки – Австрія і Українці // Діло. – 1913. – Ч. 8324. – 25 н.ст. (12 ст.ст.) лютого.
13. Др Кирило Трильовський. З мого життя...// Гей, там на горі “Січ” іде... – С. 19.
14. Письма з краю // Діло. – Ч. 8286. – п’ятниця 3 н.ст. січня 1913 (21 ст.ст. грудня 1912). – С. 4.
15. Tajna organizacja ruska // Dziennik Polski (wydanie popołudniowe). – 1903. – Nr. 45. – 28 stycznia. – S. 1.
16. Rawita-Gawroński F. Nadzieje i rzeczywistość na Rusi. (List do redakcyi) // Słowo Polskie. – 1905. – Nr. 366. – 8 sierpnia. – [Підпис: F. R. G.].
17. Причинок до відносин: Австрія і Поляки – Австрія і Українці // Діло. – 1913. – Ч. 8324. – 25 н.ст. (12 ст.ст.) лютого.
18. Zjazdy powiatowe // Gazeta Narodowa. – 1903. – Nr. 11. – 15 stycznia. – S. 1.
19. Д-р Кирило Трильовський. В справі Товариств “Січові Стрільці” // Січові Вісти. – 1913. – Ч. 2 і 3. – за лютий і март. – С. 8.

Vilchinska N. Militaristic moods in East Galicia before the First World War (on example of activity of Ukrainian societies of “Sich”)

In the article the basic aspects of growth of militaristic moods are analysed in public discourse of Galicia before the First world war. On the example of Ukrainian societies of “Sich”, that put an aim organization and physical preparation of the Ukrainian young people before war, forming of the nationally orientated historical memory is shown that militaristic moods in Galicia were formed through intensifying of the Polish-Ukrainian conflict, growth of pre-war tension in Europe, and showed up in ideology of societies, them semimilitary to activity, publicism polemic.

Key words: militaristic moods, the society “Sich”, Ukrainian- Polish relations.